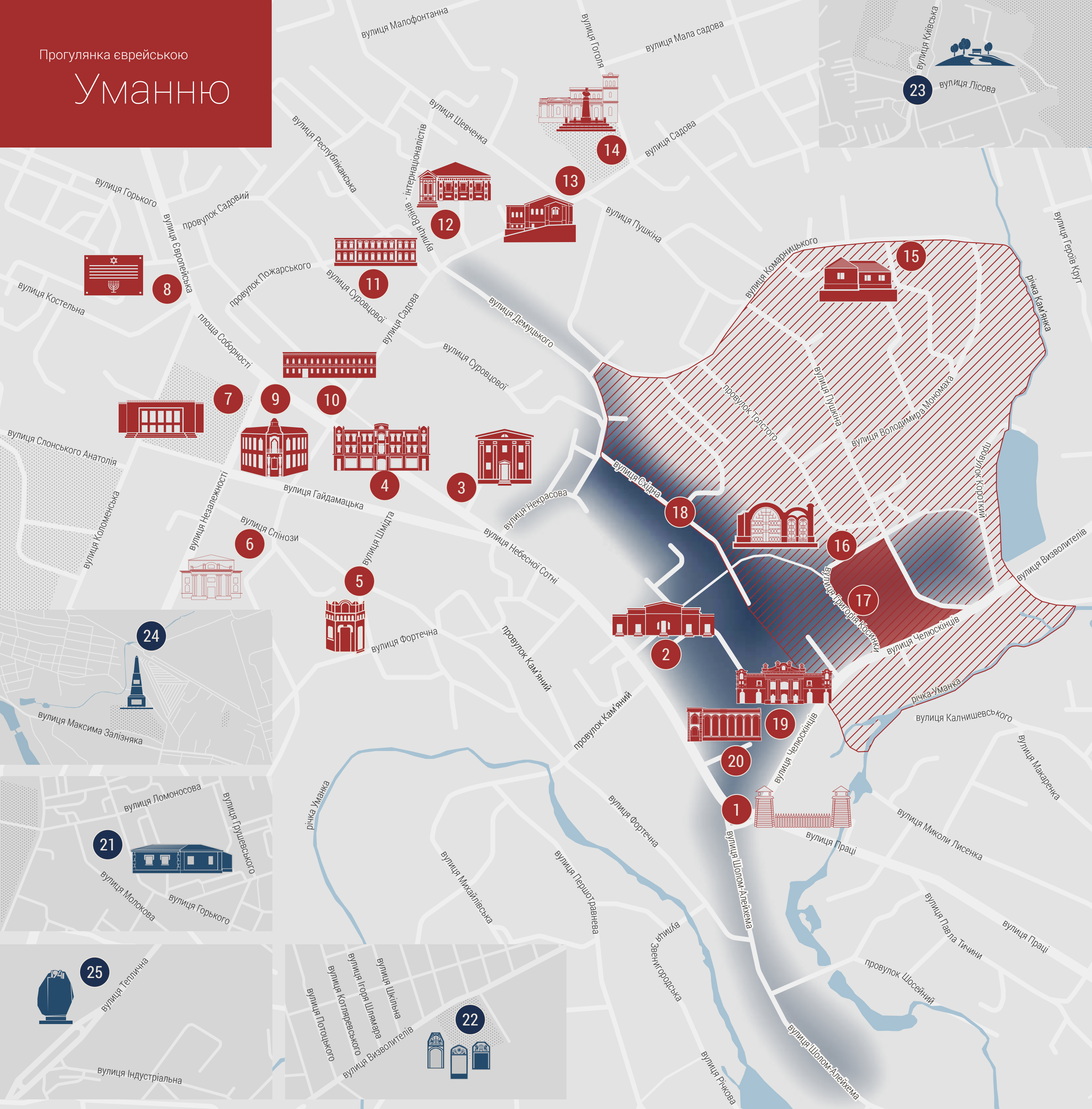

Легенда: – Гетто – Район паломництва – територія, більшість мешканців якої хасиди – Район паломництва – територія, на якій мешкають лише хасиди – Існуючі об'єкти – Неіснуючі об'єкти – Об'єкти не в пішій доступності – Опис на звороті

- 1 Уманська фортеця** | заправка ОККО
вул. Шолом-Алейхема, 27
Уманську фортецю заснував шляхтич Валентій Калиновський на початку XVII ст. Серед інших мешканців міста в той час згадуються євреї, які отримували грамоти-привілеї на поселення.
- 2 Старий ринок та Торгові ряди**
вул. Небесної Сотні, 47
- 3 Василіянський монастир** | ДІАЗ «Стара Умань»
вул. Небесної Сотні, 31
Василіянський монастир під час Коліївщини і захоплення Умані гайдамаками 1768р. став одним з центрів оборони міста. Із цієї події і місцем пов'язані значні жертви серед поляків, євреїв та уніатів. «Уманська різанина» стала однією з найдраматичніших подій у єврейській історичній пам'яті.
- 4 Готель «Регіна»** | кінотеатр «Хроніка», тепер спалена і закинута будівля
вул. Небесної Сотні, 10
Перша світова війна і Лютнева революція в Росії дали поштовх подіям Української революції 1917–1921 рр. Умань стала місцем змагання різних національних проєктів, кожен з яких, зокрема і єврейський, мав власні ідеї, супротивників і союзників. 22 травня 1918 р. в Малому театрі готелю «Регіна» відбулось відкриття органу єврейського національного самоврядування, обраного відповідно до закону УНР про національно-персональну автономію. Єврейська національна рада засідала в міській думі.
- 5 Наріжний будинок вулиць Шмідта і Спінози**
вул. Шмідта, 5
Це місце було частиною єврейської дільниці, яка сформувалася протягом XVIII–XIX ст. Її вулиці були основними торговельними артеріями міста. У 1820-х рр. в Умані мешкало 17 тис. євреїв, які становили 87% населення міста.
- 6 Пустка на місці Центральної синагоги**
вул. Спінози, 6
На початку XX ст. пустку навпроти вулиці Спінози займала Центральна синагога, час побудови і локація якої досі є предметом для дискусій. Пустка на місці синагоги підкреслює відсутність маркування єврейської спадщини в просторі міста.
- 7 Міський театр** | Міський будинок культури ім. Юрія Смолича
вул. Незалежності, 2

- 8 Палац піонерів** | адміністративна будівля
вул. Європейська, 1
Приміщення колишнього Палацу піонерів, підвал якого став місцем масового вбивства нацистами уманських євреїв у вересні 1941 р. У 2007 р. на фасаді будинку розміщено меморіальну таблицю.
- 9 Готель «Ново-Європейський»** | адміністративна будівля
вул. Садова, 1/2
Один з перших готелів міста «Ново-Європейський» на межі XIX–XX ст. належав єврею Войку Файнштейну. У цей період євреї, серед інших власників традиційних гостинних дворів, обирають нову форму ведення справи. Поява подібного готелю в місті була свідченням змін в індустрії гостинності в Умані в період модернізації.
- 10 Комерційний банк** | адміністративна будівля
вул. Садова, 3
У 1894 р. в будинку відкрився один з перших в місті комерційних банків. Традиційна для представників єврейської громади сфера – фінанси – давала переваги в розвитку банківської справи і кар'єри в ній. Почесний громадянин Умані єврей Рахліс став першим керівником банку. Формування банківської системи в місті відкривало епоху динамічної модернізації в Умані.
- 11 Єврейська світська школа** | школа № 8
вул. Суровцової, 3
- 12 Музей-квартира Надії Суровцової**
вул. Воїнів-інтернаціоналістів, 6
Будинок-музей був помешканням Надії Суровцової після її повернення до Умані з ув'язнення в середині 1950-х рр. Спогади Суровцової про її уманське дитинство зберегли для нас фрагменти єврейського життя міста до революції 1917 р. Її життя в Умані дозволяє побачити інтелектуальні євреїв після Другої світової війни, які серед інших були гостями її «Бабусяного салону».
- 13 Талмуд-тора** | Уманська автошкола ТСОУ
вул. Шевченка, 1
Талмуд-тора, ймовірно, функціонувала у цьому будинку на початку XX ст. Це був початковий навчальний заклад, який представляв традиційну єврейську освіту і виконував функції соціального піклування громади про дітей-сиріт. Одним з вчителів школи був Юділь Кулик, батько письменника Івана Кулика.

- 14 Неіснуючий будинок Фішмана** | сквер Черняховського
вул. Садова, 20–22
Будинок єврейського підприємця і мецената Натана Фішмана відомий і за рідкісним для початку XX ст. фото, і за спогадами Надії Суровцової. Будинок був зруйнований під час Другої світової війни, а в повсякденні час тут з'явилися сквер і пам'ятник радянському генералу Івану Черняховському. Утім, зникнення будівлі не затерло місця пам'яті, яке досі є для багатьох уманців «будинком Фішмана».
- 15 Будинок Івана (Ізраїля) Кулика**
вул. Комарницького, 6
З 1959 по 2016 рр. вулиця, де стоїть цей будинок, мало ім'я єврея, радянського письменника Івана Кулика. Декомунізація 2015 р. стерла не лише назву вулиці, а й меморіальну дошку про письменника. Реабілітований і звеличений після смерті в 1950-ті рр., радянський літератор вдруге зник зі сторінок офіційної історії міста.
- 16 Могила ребі Нахмана**
вул. Григорія Косинки, 1
- 17 Район паломництва хасидів**
вул. Східна, Пушкіна, Комарницького, русло річок Кам'янка і Уманка
- 18 Гетто**
вул. Східна, Григорія Косинки, Демущького, Некрасова,
Шолом-Алейхема
- 19 Старобазарна синагога** | недоступна на території заводу «Мегомметр»
вул. Небесної Сотні, 49
Про цю синагогу є дуже мало інформації. Оскільки будівля зведена з червоної цегли, можемо припустити, що вона побудована на зламі XIX–XX ст. на місці Старобазарної синагоги. Ймовірно, від попередньої синагоги залишилася і назва. У 1950-х рр. будівлю переобладнали для потреб заводу «Мегомметр». Зараз завод є приватною власністю і доступ до синагоги закритий. Очевидно, вона і далі використовується як цехове приміщення.
- 20 Велика базарна (хоральна) синагога** | недоступна на території заводу «Мегомметр»
вул. Небесної Сотні, 49

Локації не в пішій доступності

- 21 Будинок Віри Боцманівської – «праведниць світу»**
вул. Горького, 39
У цьому будинку уманська вчителька протягом року переховувала сина своєї колеги Мirona Демба. За участь в ОУН після війни була засуджена. У 2018 р. отримала звання «Праведниця народів світу», яке ізраїльський Національний меморіал «Яд Вашем» надає тим, хто в часи Голокосту зміг врятувати бодай одну людину. Віра Боцманівська – одна з 14 уманців, котрих так відзначили.
- 22 Новий єврейський цвинтар**
вул. Визволителів
Новий єврейський цвинтар відкрито у другій пол. XIX ст. Старого цвинтаря, що існував з XVII ст. і де були поховані жертви Коліївщини та ребе Нахман, не вистачало для зростаючого населення міста. У роки Другої світової війни та після неї обидва цвинтарі були знищені. Зараз цвинтар огорожено, на ньому зберігаються віцілі надробки-мацеві.
- 23 Парк «Софіївка»**
вул. Київська, 12а
- 24 Сухий Яр**
вул. Максима Залізняка
8 жовтня 1941 р. в урочищі нацисти вбили до 6 тис. євреїв Умані, вцілілих після вересневої акції айнзацгрупи. У 1945 р. місце розстрілів було позначено обеліском з характерною радянською присвятою «мириим громадянам». У 1991 р. з ініціативи єврейської громади на пам'ятнику було змінено надпис, де вказувалось про єврейську приналежність жертв.
- 25 Уманська яма та штагал 349**
вул. Теплична
У серпні 1941 р. полонених солдатів Червоної армії помістили на території глиняного кар'єру, який самі бранці називали «Уманська яма». За нацистською документацією, тут розміщувався стаціонарний табір для військових – штагал 349. Точну кількість жертв встановити важко, але уманська краснавіц повідомляють про 4,5 тис. загиблих.

Торгові ряди. Фото 2000 р. Уманський краєзнавчий музей

2 Старий ринок та Торгові ряди

вул. Небесної Сотні, 47

Торгові ряди в Умані побудовані за планом архітектора Тепінгера 1780 р. на місці старого ринку. Через пожежу 1857 р. будівлі капітально відремонтували, відтак їхні приміщення використовувала міська ратуша.

Від початків Умані і до XIX ст. ринок був центром економічного життя, соціальної та культурної взаємодії різних спільнот міста. Навколо ринку сформувалась єврейська діляниця ранньомодерного міста. З появою єврейської громади постала потреба в облаштуванні інфраструктури для її релігійних практик, зокрема молитовних домів.

Портрет Гріша Бер Гурвіца

Школа № 8. Фото 2019 р. Олена Андронатій

11 Єврейська світська школа

вул. Суровцової, 3

Школа № 8, на вул. Суровцової, відкрита 1914 р. як єврейська школа, і на початках радянської влади вона зберегла цей статус. Після Другої світової війни школа стала українською, символізуючи зникнення єврейських учнів у місті. Щоправда, історія світської єврейської освіти в Умані почалась набагато раніше.

У 1822 р. в Умані з'явилась єврейська школа, яка стала першим закладом світського характеру в Російській імперії. Через кілька років школу під тиском ортодоксальної громади Умані закрили. Щодо її локації, то є різні версії: називають і приміщення талмуд-тори – початкового навчального закладу для дітей з бідних родин, і одну з міських синагог.

Вид на район паломників. Фото 2019 р. Олена Андронатій

17 Район паломництва хасидів – передмістя Турок

вул. Східна, Пушкіна, Комарницького, русло річок Кам'янка і Уманка

Передмістя Турок є одним з історичних і найбільш мальовничих мікрорайонів сучасної Умані. Тут було єврейське кладовище, на якому поховали засновника Брацлавського хасидизму ребе Нахмана. Під час боїв Другої світової війни кладовище було зруйновано, а в післявоєнний період його простір перетворили на територію для нових домогосподарств. Існують історії про те, як власники ділянки з могилою ребе Нахмана спланували розташування будинку так, щоб не зачепити могилу, і як ця ділянка збереглася під час перепланування мікрорайону під

Велика базарна синагога до перебудови. Фото 1950-х рр. Уманський краєзнавчий музей

20 Велика базарна (хоральна) синагога

вул. Небесної Сотні, 49

Будівля Великої базарної синагоги в Умані з'явилась на межі XVII–XVIII ст. Синагога пережила три епохи, кожна з яких змінювала її зовнішній вигляд: кілька разів її кардинально перебудовували. Синагога мала 28 м завдовжки і 14 м заввишки. В уманському довіднику 1914 р. будівлю було позначено як Велика хоральна синагога, і ця назва, попри неодноразові дискусії дослідників, міцно закріпилась за нею.

У 1914 р. уманський довідник нарахував 15 молитовних будинків та чотири синагоги в місті. Їх кількість свідчила про розмаїтість течій всередині юдаїзму (Брацлавський хасидизм чи традиційний Литвацький рибанат) та відображала соціальну структуру громади

Навколо ринку зростали будинки єврейських власників, які поєднували житлові й господарські функції. Поступово тогочасна Умань (XVII–XVIII ст.) перетворилась на те, що в польській історії називали містечком, а в єврейській традиції – штетлом.

Феномен приватного містечка/штетла є частиною історії Центрально-Східної Європи XV–XVIII ст. Багато штетлів з'явилися саме на східних територіях Речі Посполитої, де переважали землеволодіння магнатів. У системі економічних відносин штетлу євреї займали особливе місце. Шляхта (у випадку Умані – родина Потоцьких), яка дбала про прибутковість свого містечка, вважала євреїв зручними кандидатами на роль відкупників податків або орендарів землеволодінь. Не маючи права володіння землею – головною цінністю традиційного суспільства, євреї вели торгівлю, що на той час було досить ризиковано і непроститжно.

В останній чверті XVIII ст. Умань увійшла до Російської імперії, але традиційний уклад життя штетлу був незмінним ще тривалий період, допоки не почалась модернізація. На межі XIX–XX ст. Умань наповнилась модерними будинками, готелями, банками. Заможні євреї були активними учасниками цих змін, ставали меценатами інфраструктурних проектів у місті. Район старого ринку на той час втратив свою репутабельність, будучи місцем поселення біднішої частини єврейської громади. Під час Другої світової війни діляниця навколо Старого ринку була частиною гетто і згодом її зруйнували, а багатьох євреїв міста вбили. З довоєнних часів залишились поодинокі будівлі, які колись належали євреям-підприємцям.

Сьогодні Торгові ряди, як давній осередок єврейського життя Умані, не входить до туристичних маршрутів, залишаючись осторонь оповідь про багатокультурне минуле міста.

Поява школи перетворила Умань на один із центрів єврейського просвітництва – Гаскалі. Програма школи охоплювала світські дисципліни, зокрема історію та європейські мови. Директором школи став Мейр Горн – виходець з Галичини, а фінансував школу Гірш Бер Гурвіц, який походив з родини уманського прихильника єврейського просвітництва. Гурвіц особисто долучився до популяризації ідей Гаскалі, здійснюючи переклади і видаючи книжки. Невадлий досвід зі школою розчарував Гурвіца, а 1825 р. він виїхав з країни. Однак становлення світської єврейської освіти продовжилось, зокрема в єврейському училищі, яке відкрилося у 1835 р.

Традиційне виховання в єврейській громаді Умані мало релігійне забарвлення. Хлопчики відвідували хедери – початкові школи, де вчилися читати чи завчали напам'ять релігійні тексти. Ті з них, хто мав потенціал, потрапляли до єшив – релігійних закладів вищого рівня. Реакція на першу світську уманську школу була типовою для традиційної спільноти. Єврейські громади подібно реагуватимуть і на казенні училища, які відкриватиме імперська влада, пишучи скарги на ці заклади і не віддаючи до них своїх дітей.

Прихильники впровадження світської освіти винними у своїх невдачах вважали традиційну єврейську еліту, таверуючи її як неосвічених фанатиків. Взірець, який дозволив би виправити ситуацію, вони бачили в діяльності Мойсея Мендельсона в Берліні. Саме він сформулював основні принципи Гаскалі, яка мала дозволити євреям «вийти з гетто» та стати «німцями єврейського походження». У відповідь на свідоме прагнення вийти із закритої традиційної спільноти єврейські просвітники (маскіли) сподівались на допомогу влади в інтеграції до світського суспільства. Головним знаряддям у справі акумуляції громади була система освіти і література.

Незважаючи на дискусії, чи існували маскіли і Гаскала в Російській імперії, головним висновком є мінімальне втілення їхніх ідей. Хай там як, а Умань, без сумніву, може претендувати на статус одного з перших центрів єврейського просвітництва і міста з першою єврейською світською школою в імперії.

багатоповерхову забудову в 1970-х рр. Головна вулиця розбудованого мікрорайону має ім'я поета Александра Пушкіна, і саме з нею сьогодні асоціюють багатотисячні паломництва хасидів до Умані.

Місцеві краєзнавці вважають, що старовинне єврейське кладовище та поховання хасидського лідера є зовсім в іншій частині передмістя. Втім, паломники переконані – вони їдуть туди, куди їм треба, бо про це написано у священних для них текстах. Перші паломники – нечисленна група послідовників ребе – прибули туди через рік після його смерті, напередодні єврейського Нового року (Рош-га-Шана). Візити продовжувались навіть після радянських заборон на релігійну активність, щоправда, вони були таємними, здійснювалися поодинокі чи кількома особами. Найбільш резонансною є історія Гедальї Фліра – американського паломника, що з другої спроби таки спромігся дістатись до омріяного місця в 1963 р. Про відому в околиці могилу хасидського чудотворця на території приватної садиби згадувала у своїх мемуарах громадська діячка Надія Суровцова.

Заборони були зняті під час горбачовської «перебудови»: близько ста хасидів приїхали до Умані 1987 р., і відтоді щороку кількість гостей зростає. У 2019-му лише під час Рош-га-Шана місто офіційно відвідало близько 30 тис. паломників з багатьох країн світу, насамперед з Ізраїлю та США. Частина з них приїжджає на довший час допомагати в обслуговуванні району паломництва, а дехто вирішує оселитись у місті на постійно. Сьогодні колоритна вулиця Пушкіна на горі Турок відома у світі і як паломницький центр, який функціонує цілий рік, і як осередок нового хасидського життя в Умані.

(Кулецький молитовний дім або Цирульничий). Молитовний дім був маркером тієї чи іншої групи всередині єврейської спільноти, тимчасом як синагога – головним місцем релігійних практик усієї спільноти.

Наявність синагог у місті була однією з вимог традиційного суспільства, для якого релігійна сфера була важливою з погляду культурних потреб, для взаємин всередині громади та виконувала ідеологічну роль. Функціонування синагоги вимагало і певних посад – хазан, габай, рабин, посади які було почесно і свідчило про статус особи. Зі синагогою були пов'язані головні моменти життя члена громади – проходження обрядів повноліття, укладання шлюбів, відзначення свят.

Релігійне життя традиційної громади було суворо регламентовано. У синагозі, як місці публічної дії, жінкам не дозволено було бути або ж їм відводилась роль пасивних спостерігачок. Не були активними учасниками релігійних відправ і діти-хлопчики, до досягнення 13-річного віку. Молитва, як і всі інші значущі для життя громади процедури, були прерогативою дорослих чоловіків, з підкресленою колективністю цієї справи. Важливим моментом була презентація ієрархичності громади, яка проявлялась, зокрема, у можливості отримати почесні місця в синагозі.

Події XX ст. радикально змінили картину релігійного життя єврейської Умані. Велика базарна синагога є свідченням цих змін, що мають відлуння в сьогоденні. У 1930-х рр. синагогу віддали під робітничий клуб. Після війни, у 1950-ті, приміщення колишньої синагоги опинилось на території заводу «Мегометр», який переобладнав її для потреб цеху. Ставши приватною власністю в часи незалежності, завод не поспішає відчиняти свої двері дослідникам чи туристам. Доступу до синагоги немає.

На початку 2000-х рр. дослідники Центру єврейського мистецтва Єврейського університету в Єрусалимі задокументували що будівлю і внесли її до Індексу єврейського мистецтва ім. Бецалеля Наркіса. Однак синагога досі нема ні в сучасному історичному наративі міста, ні в туристичних маршрутах.

Київські письменники в Умані. Фото з журналу «Побує» 1926. Надала Ярина Цимбал

7 Міський театр | Міський будинок культури ім. Юрія Смолича

вул. Незалежності, 2

1920-ті рр. позначились в Умані культурним вибухом. Так, у той чи інший період свою діяльність і життя з містом пов'язали Лесь Курбас, Микола Бажан, Іван Кулик, Раїса Троянker, Лев Квітко.

Енергія цього вибуху була вивільнена подіями революції і радянського політичного коренізації, що стала для більшовиків вимушеним кроком назад. Щоправда, не менш важливими були попередні десятиліття модернізації єврейської спільноти в Російській імперії. На час революції 1917 р. «вихід з гетто» уже відбувся для тисяч молодих

Вхід до могили ребе Нахмана. Фото 2000 р. Уманський краєзнавчий музей

16 Могила ребе Нахмана

вул. Григорія Косинки, 1

У районі вулиць Пушкіна та Східної, на місці старого єврейського цвинтаря стоїть огель – кам'яний намет, який покриває могилу ребе Нахмана – культової фігури для брацлавських хасидів, похованого тут 1810 р.

У XVIII ст. Поділля стало одним із центрів виникнення релігійної течії в юдаїзмі, відомої як хасидизм. Серед його лідерів, славу засновника здобув Ізраїль Баал Шем Тов (Бешт). З його смертю в 1760 (?) р. хасидизм поширився за межі Поділля і Волині, проникаючи в єврейські громади Польщі та Литви. Хасидизм став

Родина Герша Гайсінського, яка виміла в гетто. Фото 1945 р. Надав Дмитро Гайсінський

18 Гетто

вулиці Східна, Некрасова, Демуцького, Челюскінців, Шолом-Алейхема

Під час Другої світової війни в Умані відбулись масові вбивства євреїв. В місті є два головні місця пам'яті про Голокост. Одне з них – гетто. Формально уманське гетто існувало з вересня 1941р. до квітня 1942 р. Проте життя більшості тамтешніх євреїв було обірвано між двома датами 1941-го – 24 вересня, коли масові розстріли провела айзакгрупа разом зі солдатами Вермахту, та 8 жовтня, коли 304-й резервний поліцейський батальйон розстріляв тисячі євреїв в урочищі Сухий Яр.

Прогулянка хасидок в Софіївці. Фото 2017 р. Роман Цибрівський

23 Парк «Софіївка»

вул. Київська, 12а

Парк «Софіївка» є візитівкою Умані і одним з головних місць на карті туристичних маршрутів України. У 1796–1801 рр. інженер Людвіг Метцель, на замовлення власника Умані Станіслава Потоцького, будував парк з урахуванням наймодішніх тенденцій свого часу. Гостей парку зустрічали музиканти, для них декламували вірші. Мандрівники описували його як надзвичайне творіння садово-паркової архітектури XIX ст. Конфіскований у Потоцьких, парк залишився знаковим місцем у часи Російської імперії, продовжив свою славу в радянському періоді і досі є туристичною принадою в Україні.

євреїв, які через університети і простори мегаполісів вливались у культурне життя пізньої імперії. А втім, важливим наслідком революції було те, що нова культура вже творилась через усвідомлення митцями власної національної ідентичності, а не через її приховування.

Новим було й те, що причерпений раніше на акумуляцію єврейських митець, який задля вільної творчості мав перетворитись на «російського єврея», тепер міг згадати про своє єврейство і говорити до читача рідним ідишем. Єврейська культура в цей час не замикається в собі, а творить дивовижну суміш разом з російською та українською. Ще цікавішими виглядають метаморфози подвійної ідентичності окремих єврейських літераторів, зокрема Раїси Троянker, які рефлексували щодо своєї українськості.

Чи можна говорити про те, що Умань була не просто транзитною зупинкою для літераторів, а вплинула на них значно глибше? Принаймні дружина Лейби Квітко згадувала, що саме Умань сформувала її чоловіка як поета. Український поет Микола Бажан, для якого Умань стала подібним ключем до біографії, не тільки діяв у цьому строкатому культурному полі, контактуючи з багатьма єврейськими митцями, але й брав їй за прообрази своїх творів (наприклад, поема «Дебора»). Для Раїси Троянker, постає якій нагадує про бурхливу юночу еманіпацію 1920-х рр., Умань була рідним містом, а сюжети, пов'язані з роками, проведеними в місті, – джерелом для творчості. Єврейські письменники та поети разом з українськими творили модерне культурне тло 1920-30-х рр., і Умань стала однією зі сцен цієї історії.

Більшість митців не змогла порозумітись з лещатами соцреалізму, тому були ув'язнені, розстріляні, відтак забуті. Сьогоднішня ж Умань погроху повертає і присвоює їхні імена.

східноєвропейською відповіддю на кризу традиційної єврейської спільноти та її еліти і значне погіршення становища євреїв в пізній Речі Посполитій. Проте на відміну від західноєвропейської єврейської просвітництва – Гаскалі, основаної на раціоналістичній критиці традиційного релігійного вчення, хасидизм мав за підґрунтя релігійну харизматичність своїх лідерів.

З уманню пов'язане ім'я засновника Брацлавського хасидизму, одного з духовних очільників цієї течії в Україні, – нащадка Бешта, ребе Нахмана із Брацлава. Загалом в Умані він провів лише незначну частину свого короткого життя. Вперше він побував тут уже дорослим, повертаючись з подорожі до Землі Ізраїлю. Цей візит, можливо, не був випадковим, але точно став знаковим і для самого хасидського лідера, і для його послідовників. В Умані ребе Нахман потрапив на символічне для єврейської пам'яті місце, цвинтар, де були поховані жертви гайдамаків, вбиті під час Уманської різанини 1768 р. Ця історія з часів Коліївщини так вплинула на нього, що він заплянував поховати себе на цьому місці. Втративши родину, він повернувся до Умані, де й оселився біля єврейського цвинтаря, там і провів останні дні.

Харизматичний лідер і великий мистик ребе Нахман після смерті лишив небагато учнів. Та й Брацлавський хасидизм не був тоді дуже поширеним, через досить радикальні підходи. Однак, як Сократ став всевітньо відомим генієм через Платона, який писав про діалоги з вчителем, так і вчення ребе Нахмана дожило донині через ребе Натана, його учня, який фактично і зберіг весь інтелектуальний спадок свого наставника. Його ж стараннями могила ребе Нахмана перетворилась на місце паломництва, яке раз на рік, під час єврейського Нового року, фокусує на Умані світову увагу.

Варто відзначити, що гетто, створені нацистами на території СРСР відрізнялись від тих, які існували, приміром, в окупованій Польщі. Це було зумовлено тим, що тут масові вбивства євреїв відбувались в набагато коротші терміни, тому їхня примусова ізоляція могла тривати лише кілька місяців чи навіть тижнів. Ці гетто були слабше огорожені, менше уваги приділялось організації внутрішнього адміністрування.

Таким було гетто в Умані. Точні його межі встановити важко. Воно охоплювало кілька вулиць близько базару і частково збігалось зі старою єврейською ділянкою міста. Ті, хто вижив, згадують, що перше місце, куди зігнали євреїв і створили гетто, була вулиця Східна. На цій же вулиці жили староста гетто та його заступник. Очевидно недовзі межі гетто розширились на сусідні вулиці Некрасова, Острівського (тепер – Демуцького), Челюскінців. Територія примусового утримання євреїв охоронялась німецькими та місцевими поліцейськими. Уманське гетто не було огорожене, але вихід з нього загрожував розстрілом.

Поведінка населення Умані під час Голокосту засвідчує, що в екстремальних умовах людям доводилося приймати непрості рішення. Тож в їхніх діях було місце і колаборації, і порятунку, і сторонньою спостереженню, а іноді й кільком «ролям» водночас. Дуже важко згадувати і про вбивць – поліцейських з резервного батальйону. Історія цих «звичайних людей», які ще вчора були музикантами і вчителями, службовцями і торговцями, демонструє тонку межу, за якою людина стає катом.

Після війни радянська Умань приховувала пам'ять про нацистські злочини за ефемізізмом про жертви «мирих радянських громадян». У незалежній Україні міське розстрілів уманських євреїв меморіалізували, щороку в урочищі Сухий Яр покладають квіти громада та міська влада. Проте досі в місті не позначено місця примусового утримання євреїв – гетто.

У польсько-єврейсько-українському світі Умані кожна з громад знаходила в «Софіївці» щось своє. Та все ж, оспіваний митцями парк «привласное» перш за все пам'ять українців та поляків, тоді як єврейський слід у цій історії менш помітний для спостерігача. Головний епізод присутності «Софіївки» в єврейській пам'яті пов'язаний з хасидським лідером ребе Нахманом. Дорогою до рідного Брацлава він вперше потрапив до Умані і, як багато інших мандрівників, не оминув «Софіївку». Враження Нахмана були надзвичайні. Ребе провів у парку свої останні дні, говорячи, що якщо не його місія бути з душами тих, хто помер за віру (євреїв Умані, вбитих гайдамаками), то відвідати Умань варто було б заради «Софіївки».

Втім, це не єдине єврейське ім'я, яке звучить у розповідях про «Софіївку». Так, російський князь Долгоруков радив кожному відвідувачу Умані побувати на «святі природи» в «Софіївці», а заодно поговорити з місцевим єврейським просвітником і меценатом першої єврейської світської школи в Умані Гіршем Гурвічем. Уже на початку XX ст. інший єврейський меценат, Войко Файнштейн, проклав водогін до Умані, використовуючи джерела водоймич парку.

Пам'ять про єврейську присутність у «Софіївці» повернулась у наш час, через хасидські паломництва до могили ребе Нахмана під час єврейського Нового року. Десятки тисяч хасидів з усього світу, які приїжджають в цей час у місто, відвідують парк, що розташований неподалік від священного для паломників поховання. У шабат парк стає місцем для прогулянок та святкових вечерів для тисяч людей. Єврейські паломники, приваблені до парку спогадами про ребе Нахмана, потрапляють, як й інші туристи, у світ його чарівності.